

DOM KONWERTYTÓW W BRANIEWIE
1718-2015

Braniewo 2015

Redakcja:
Praca zbiorowa
na podstawie literatury i dokumentacji konserwatorskiej.

W albumie wykorzystano prace plastyczne:
Andrzeja Zielińskiego

Zdjęcia i ilustracje pochodzące ze zbiorów:
Archiwum Urzędu Miasta Braniewa,
Izabeli Demkowicz,
Wojciecha Iwulskiego,
część fotografii archiwalnych pochodzi ze źródeł internetowych,
dla których nie udało się ustalić autorów.

VARMIA NUPER ERAS IAM TRISTIS IMAGO RUINAE.
PRINCIPE POTOCIO, FELIX ET SPLENDIDA FULGES.
TEMPLA, PALATIA PRAEDIA, RESTAURANTUR ET VRBES.
CONVERSI DOTANTUR, SUBVIENIUNTUR EGENI.
CLERUS, NOBILITAS, PLEBS ALTA PACE FRUUNTUR.
AUSPICIISQUE CRUCIS FUGIUNT MALA CUNCTA REPRESSA.
VARMIA SI PLURES NUMERABIS PRINCIPIS ANNOS,
COMMODA TE REDDENT HOC PRINCIPE PLURA BEATAM.

*(Kamienna tablica z inskrypcją łacińską,
znajdująca się na elewacji frontowej Domu Konwertytów)*

*Warmio, niedawno byłeś już smutnym Obrazem ruiny.
Za Księcia Potockiego, szczęśliwa i błyszcząca jaśniejesz.
Świątynie, Pałace, Majątki, odbudowuje się i Miasta.
Nawróceni są uposażani, wspomagani biedni.
Duchowieństwo, Szlachta, lud żyją w głębokim pokoju.
Znakiem krzyża zgębione ucieka wszelkie zło.
Warmio jeśli wiele naliczysz lat Księcia,
Pożytki uczynią cię za tego Księcia liczne szczęśliwą.*

(tłumaczenie Bp Julian Wojtkowski)



Pragnę zachęcić do lektury niniejszej książki stanowiącej swoiste vademecum historii Braniewa, przypominającej dzieje Domu Konwertytów i osobę znakomitego fundatora, mecenasa kultury, biskupa Potockiego.

Fakt mojego osobistego uczestnictwa w działaniach, które przywróciły dawną świetność Pałacowi Potockiego jest dla mnie ogromnym zaszczytem.

Mam nadzieję, że powstały w nim Inkubator Przedsiębiorczości stanie się przyczynkiem do rozwoju gospodarczego Braniewa, zaś sam obiekt będzie dobrze służył społeczności miasta, stanowiąc jego chlubę.

Braniewo to ośrodek miejski o bogatej historii. Potencjał miasta w przeszłości opierał się na handlu i rzemiośle.

Na przełomie XVI i XVII wieku miasto w okresie swego największego rozwoju posiadało status centrum życia intelektualnego Warmii, a jego mieszkańcy - Braniewianie na przestrzeni dziejów wykazywali ogromny talent przedsiębiorczości.

Moim pragnieniem jest czerpanie z tych tradycji inwencji do pracy w Centrum Rozwoju Regionalnego.

Anna Wajdlejt
Prezes Fundacji Olimp



Na styku tradycji i nowoczesności powstają piękne idee niosące przesłanie dla chwili obecnej i przyszłości. Rewitalizacja zespołu -Pałacyku Konwertytów w Braniewie w doskonały sposób realizuje ten zamysł.

To efekt pasji, marzeń i determinacji wielu ludzi, którzy w sposób konsekwentny realizowali postanowienia związane z przywróceniem dawnej świetności temu zabytkowi.

Projekt ten jest jednocześnie symbolem wytrwałości człowieka w dążeniu do tego piękna, co stanowi wartość uniwersalną i powszechnie akceptowaną.

To dobra droga w przyszłość.

Wojciech Adam Penkalski

Poseł na Sejm RP

I. WSTĘP

„O miasto nad brzegiem Pasłęki

które nam domem byłeś i jesteś

Miasto lip, miasto szkół.

Kto tutaj się urodził,

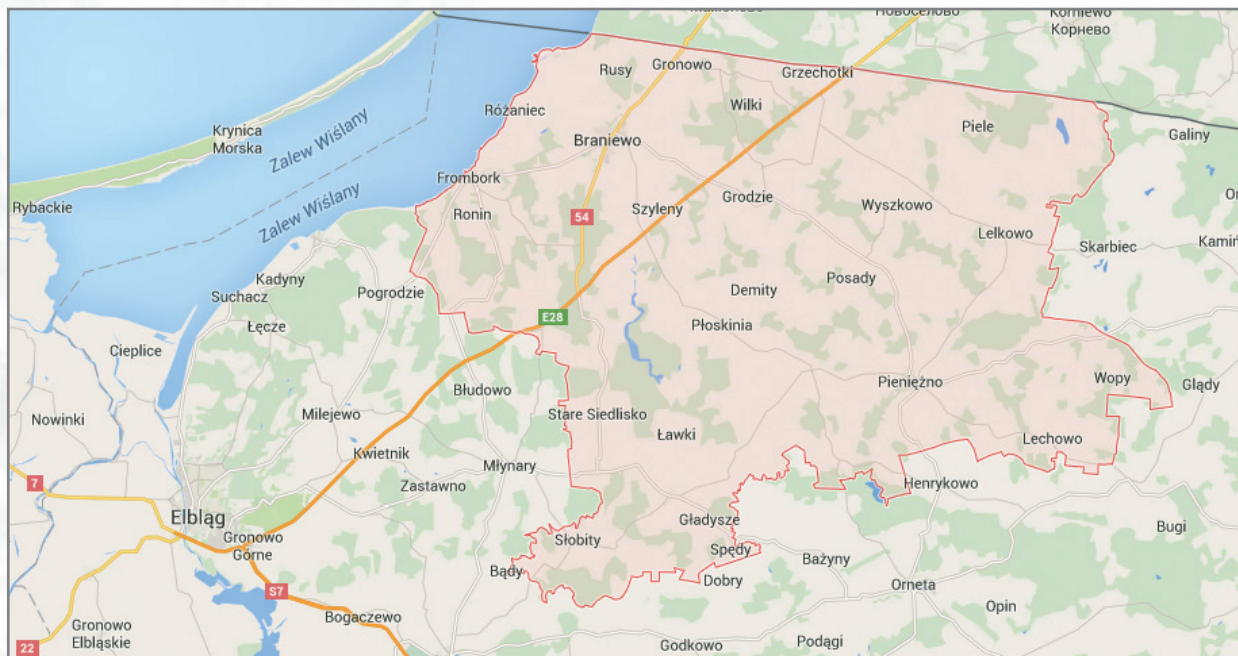
nigdy cię nie zapomni”

(Bruno Henning)



Herb Braniewa - zielone wzgórze i zielona lipa z trzynastoma liśćmi. Po prawej czerwony smok - jako symbol pogaństwa a po lewej czerwony- jeleni jako symbol chrześcijańskiego miasta

Braniewo - miasto powiatowe, położone w północno - wschodniej części Polski, w niewielkiej odległości od granicy Unii Europejskiej z Obwodem Kaliningradzkim Rosji. Geograficznie usytuowane na północno-zachodnim skraju Równiny Warmińskiej i Wybrzeża Staropruskiego, położone po obu stronach malowniczej rzeki Pasłęki w odległości 7 km od jej ujścia do wschodniej części Zalewu Wiślanego. Przez miasto przebiegają międzynarodowe szlaki komunikacyjne, które stanowią najkrótsze połączenie Europy



Fragment współczesnej mapy północnej części Polski

Zachodniej i Północno-Wschodniej. Braniewo posiada niezwykle bogatą historię i dwa zupełnie różne oblicza. Pierwsze związane jest z okresem jego rozwoju od założenia w XIII wieku do końca II wojny światowej. Drugie - to oblicze miasta zupełnie nowego, powstałego od podstaw, ze zgliszcz i ruin będących wynikiem „wyzwolenia” przez wojska sowieckie spod okupacji niemieckiej w marcu 1945 roku. W swojej ponad 700-letniej historii Braniewo doznawało wiele wzlotów i upadków. Lata świetności przeplatały się z latami dramatycznymi i tragicznymi. Jednakże zawsze dzięki jego mieszkańcom bardzo szybko podnosiło się z upadku i powracało do dawnej świetności. Braniewo było też miejscem ważnych wydarzeń kulturalnych i naukowych. Położenie miasta na terenach, które na przestrzeni wieków przynależały

do różnych narodowości wpłynęło niewątpliwie na jego wielokulturowość. Tu tradycja katolicka splatała się z protestancką i prawosławną, polska z niemiecką, tradycja średniowiecznych warsztatów rzemieślniczych z wytworami XIX-wiecznej rewolucji przemysłowej. Podziwianie współcześnie braniewskich zabytków to wędrówka po różnych okresach rozwoju miasta. Warto przy tym pamiętać, że zakręty historii, która odcisnęła piętno na życiu Braniewa, spowodowały, że duża część dorobku pokoleń zamieszkujących miasto nie dotrwała do naszych czasów. Spacerując po mieście można dostrzec wiele wspaniałych miejsc, miejsc które ze względu na ich nieodparty urok warto zobaczyć i obejrzeć. Niewątpliwą atrakcją miasta jest relikt dawnego, pierwszego na Warmii zamku biskupiego - wieża bramna, będąca najstarszą budowlą ceglana na Warmii. Jest zachowany zespół dawnego Liceum Hosianum a także pozostałości murów obronnych z otaczającą je fosą. Odrestaurowano część ocalałych zabytków, wybudowano wiele nowych obiektów sportowych i kulturalnych, w których utworzono miejsca służące mieszkańcom do aktywnego odpoczynku i rekreacji.



Zabudowa mieszkalna z pocz.
XX wieku. przy ul. Botanicznej
w Braniewie

II. HISTORIA MIASTA

Braniewo jest najstarszym miastem Warmii. Jego założnikiem był wybudowany przez Krzyżaków w 1240 roku drewniany zamek na miejscu staropruskiego grodu Brusebergue. Obok zamku powyżej obecnego Braniewa miejscowi kupcy założyli osadę targową, która w 1254 roku otrzymała prawa miejskie lubeckie jako Braunsberg. Prawo lubeckie zapewniało Braniewu bardzo dużą autonomię- szeroki samorząd i sądownictwo. Na społeczność braniewską składali się koloniści z Lubeki, Holsztyna, Maklemburgii, ochrzczeni Prusowie oraz koloniści z Polski. Wkrótce po pierwszej

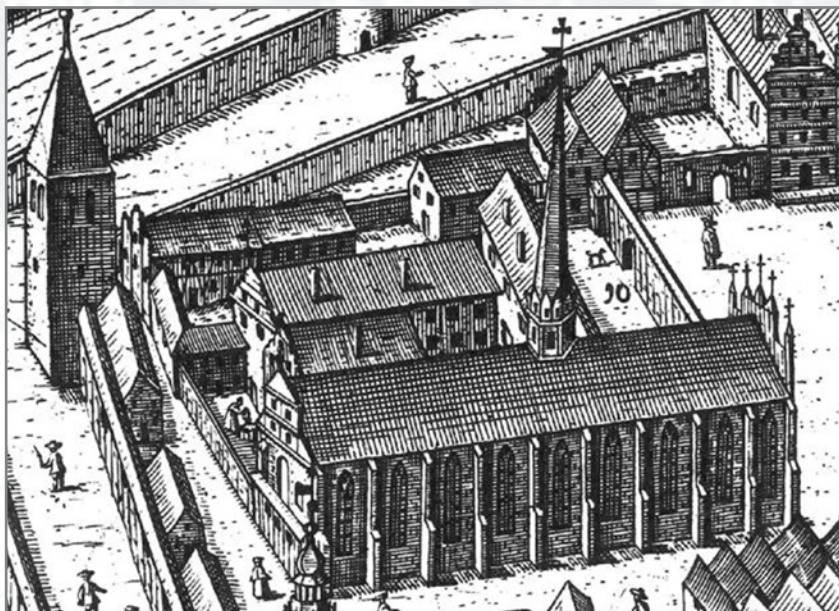


Panorama Braniewa Krzysztofa Hartknocha z 1684 roku

lokacji w 1260 roku pierwszy biskup warmiński, Anzelm, ogłasza miasto siedzibą biskupa, powołuje Warmińską Kapitułę katedralną i zarządza budowę katedry dla uczczenia św. Andrzeja Apostoła. W 1261 roku gród uległ całkowitemu zniszczeniu w wyniku II powstania pruskiego.

Po stłumieniu powstania, w 1273 roku rozpoczęta została

odbudowa miasta, zaś w 1280 roku wzniesiony został zamek biskupi. W 1284 roku Braniewo ponownie otrzymało przywilej lokacyjny i zostało pierwszą stolicą Warmii, a do roku 1341 rezydencją biskupów warmińskich i na krótko kapituły. Od XIII wieku przybywali tu rycerze i koloniści z wielu rozwiniętych regionów Europy Zachodniej. Byli to ludzie bardzo przedsiębiorczy i aktywni, którzy przynosili ze sobą zdobycze gospodarki towarowo-pieniężnej i przyczynili się do bujnego rozkwitu miasta. W 1296 roku do miasta przybywają franciszkanie, zakładają klasztor i budują kościół pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny. W XIV wieku powstały w Braniewie największe i monumentalne budowle jak kościoły św. Katarzyny, zamek biskupi, a z budowli świeckich Dwór Artusa i ratusz. W 1342 roku na prawym brzegu Pasłęki zostało założone konkurencyjne Nowe Miasto. Nie osiągnęło ono jednak nigdy tego stopnia rozwoju co Stare Miasto, zachowując charakter miejskiej, rzemieślniczo-rolniczej osady. Z racji swojego położenia nad rzeką Pasłęką, w pobliżu ujścia do Zalewu Wiślanego od XIV do końca XVIII wieku Braniewo było miastem portowym. Sprzyjało rozwojowi handlu na skalę międzynarodową, a podstawowym zajęciem mieszkańców i przyczyną dynamicznego rozwoju miasta w XIV wieku był handel, jak



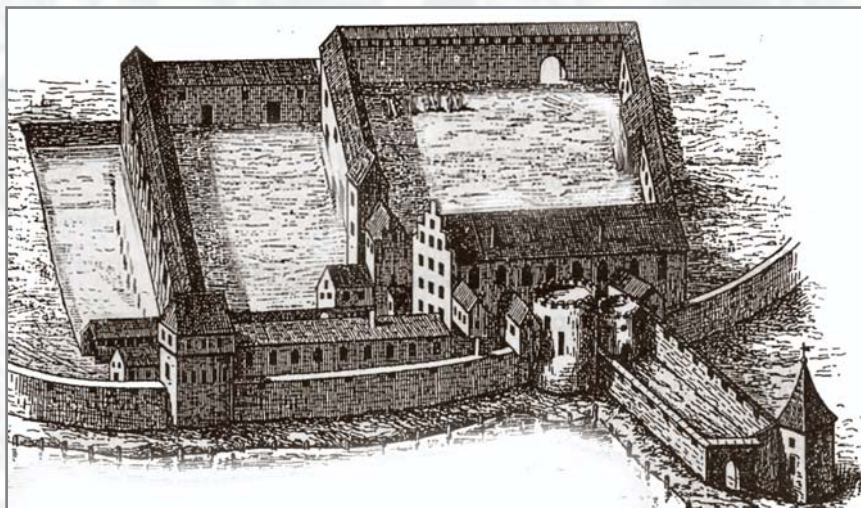
Panorama Braniewa Krzysztofa Hartknocha z 1684 roku

Wieża bramna
zamku biskupiego
z XIII wieku jako
najstarsza budowla
cegłana na Warmii



Wnętrze wieży
bramnej z kaplicą
św. Andrzeja

Zamek biskupa
warmińskiego
z XIII wieku



również przynależność do związku miast hanzeatyckich od połowy XIV wieku. Kupcy braniewscy docierali swoimi statkami do Flandrii, Anglii i Inflant. Równie dobrze rozwijało się w Braniewie rzemiosło. W 1364 roku istniało już dziewięć cechów. Do naczelnych należeli szewcy, krawcy, piekarze i sukiennicy. Istniały również cechy rzeźników, kuśnierzy, od 1440 roku cech rymarzy, który do tej pory należał do cechu elbląskiego. Nowe Miasto Braniewo miało swoje cechy, jednak były one mniej liczne, przedstawiciele tych zajęć które się nie zorganizowały byli zmuszeni do członkostwa w cechach ze Starego Miasta. W Braniewie przedstawiciele owych związków pielęgnowali na poły rycerskie tradycje, mieszczanie brali bowiem udział w rajzach, zobowiązani byli do obrony murów swojego miasta, w związku z czym każdy cech miał swój ćwiczebny majdan i korzystał z ogrodu strzelniczego. Cechu nie zorganizowali piwowarzy, mimo że ważenie piwa było prawie tak ważne jak rzemiosło i na Warmii Braniewo zajmowało pierwsze miejsce w ilości wyprodukowanego piwa.

W całych Prusach tylko sześć miast należało do Związku Hanzeatyckiego. Braniewo było jedynym miastem, a port braniewski jedynym hanzeatyckim portem Warmii. Pierwszym znanym, zapisanym w źródłach w 1358 roku był kupiec braniewski Heyne Langhe, któremu to zarekwirowano kogę w czasie walki hrabiego Flandrii z Antwerpią. Braniewscy kupcy i żeglarze jak na swoje możliwości, docierali dość daleko. Dokument z 1386 roku mówi, że braniewskiemu kupcowi Tydeke Swarczowi Anglicy skaperowali kogę u wybrzeży Anglii. Flota handlowa Braniewa była niewielka. Daleko jej było do potęgi, jaką stanowiła



Rama z herbami cechów rzemieślniczych
przedwojennego Braniewa



Port z łodziami rybackimi od strony Zalewu Wiślanego, Edwin Littkemann, akwarela

flota Gdańska czy Torunia. Niedogodne też było położenie portu, znacznie oddalone od ujścia Pasłęki (ok. 7 km). Przedmiotem handlu braniewskiego były przede wszystkim produkty rolne północnej Warmii, które gromadzono do czasu sprzedaży w magazynach: zboża, mąkę, chmiel, len, płótno, przędzę lnianą, miód, pierze, wosk, drewno i wyroby drewniane, skóry, a przywożono: sól, śledzie i inne ryby morskie, wina (głównie francuskie), przyprawy korzenne, jedwabie, narzędzia gospodarskie, broń, żelazo, miedź, stal, ołów, szkło, olej, oliwę, papier. Nie był to oczywiście handel na miarę Gdańska, Torunia, czy choćby

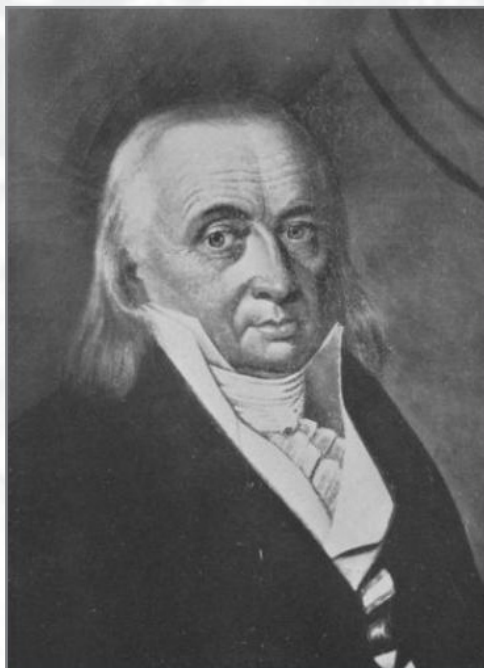
Elbląga. W 1401 roku rada miejska wydała zarządzenie o rozbudowie spichlerzy zbożowych, a w 1425 roku mówi się o rozbudowie ramp załadunkowych w porcie. Rozwinęło się przylegające do portu przedmieście Koślin, (ul. Morska, Marynarska, Wodna) na którym oprócz stodół, spichrzów i różnego rodzaju budynków magazynowych mieściły się także karczmy portowe. Również w tej części miasta, na prawym brzegu Pasłęki istniała tzw. lastadia, mała stocznia, w której budowano małe jednostki: szlupy, baty i szmaki. Stocznia budująca statki o większej nośności była przy ujściu Pasłęki do Zalewu. W taki sposób mieszczańscy braniewscy stali się uczestnikami największej w średniowieczu międzynarodowej organizacji gospodarczej. W tym okresie Braniewo zaliczane było do miast morskich, stanowiąc dla całej Warmii okno na świat, pośredniczyło bowiem w całym warmińskim handlu zagranicznym, posiadało także prawo składu. Podczas wojny trzynastoletniej, by wyrwać się spod wpływów Zakonu Krzyżackiego, Stare Miasto Braniewo przyłączyło się w 1440 roku do Związku Pruskiego stając się jednym z jego czynniejszych członków. Klęska Krzyżaków w tej wojnie zadecydowała, iż na mocy drugiego pokoju toruńskiego z 1466 roku, miasto wraz z całą Warmią znalazło się w posiadaniu Polski. Wojny polsko – krzyżackie odbiły się ujemnie na handlu morskim miasta. Dodatkowe zagrożenie powodowały siły przyrody. Od XV wieku oprócz trudności w utrzymaniu toru wodnego przez Mierzę i Zalew, doszła konieczność częściowego przeniesienia portu do ujścia Pasłęki. Czynniki te oraz konkurencja Elbląga i Królewca spowodowały regres pogłębiony w XVI wieku ostatecznym zamuleniem Głębi Bałgijskiej, co doprowadziło do całkowitego upadku braniewskiego portu. Chociaż jeszcze w 1681 roku rada Starego Miasta Braniewa podkreśla, iż korzysta z prawa morskiego nadanego jej przez Hanzę, a statki Braniewa docierają do Szwecji, Danii i Holandii. Do końca XVIII wieku, mimo kryzysu gospodarczego powodowanego wojnami szwedzkimi, miasto było ciągle ośrodkiem handlu dalekomorskiego. Pomimo wielu utrudnień, w Braniewie wykształcili się pierwsi armatorzy, właściciele statków.



Spichlerz „Pod złotymi lwami” w dzielnicy portowej miasta należący do Jahana Oestreich’a



Nabrzeże portowe w Braniewie pod koniec XIX wieku, łódzie rybackie jako pływające magazyny



Johan Oestreich, urodzony w połowie XVIII wieku, największy przedsiębiorca w dziejach Braniewa

Najpotężniejszym armatorem stał się Johann Ostreich, ur. w 1750 r. syn kupca i rajcy miejskiego, który w ciągu następnych ponad 40 lat doszedł do ogromnego majątku, zajmując się głównie handlem przędzą lnianą. Oprócz najokazalszej kamienicy przy ul. Langgasse 55, podmiejskiej rezydencji letniej w Julienhoehe, fabryki adamaszku, spichlerzy, składów handlowych, huty w powiecie Święta Siekierka, posiadał także dwa statki; Brunsberg i Vigillante, które pływały z przędzą do portów europejskich, a także Ameryki Północnej. W pamięci pozostał jako największy przedsiębiorca w regionie braniewskim. Nazywany był „kupcem królewskim”. Pod koniec XIX wieku zaczęły kursować parowce, będące własnością spółki kupców braniewskich, które docierały do Pilawy i Królewca.



Zespół Liceum Hosianum w miejscu dawnych zabudowań klasztoru franciszkanów z poł. XVI wieku



Kardynał Stanisław Hozjusz, sprowadził do Braniewa jezuitów w 1565 roku założył pierwsze kolegium jezuickie

Od XVI wieku Braniewo stało się również głównym ośrodkiem życia intelektualnego, istotnym dla rozwoju całego regionu nadbałtyckiego, dzięki osadzeniu tu przez kardynała Stanisława Hozjusza jezuitów w 1565 roku. To oni zorganizowali w Braniewie kolegium, a przy nim gimnazjum, seminarium diecezjalne i seminarium papieskie. Nawiązali kontakty naukowe z Wilnem i Krakowem. W 1780 roku zlikwidowano Colegium Hosianum, a w to miejsce powstało pruskie Gymnasium Academicum(1781 –1818), później Liceum

Hosianum (1818 –1912). To ostatnie przemieniono w 1912 roku na Królewską Akademię, która istniała do 1945 roku. Istnienie przez wieki szkół prowadzonych na wysokim poziomie naukowym doprowadziło to do ożywienia intelektualnego i artystycznego na całej Warmii i powstania oficyny drukarskiej, która początkowo działała na potrzeby oświaty. W początkowym okresie prowadzona przez rzemieślników prywatnych, zaś w końcu XVII wieku została wykupiona przez zakon. Działalność oficyny braniewskiej w latach 1598–1773 nie pozostawała bez wyraźnego wpływu na rozwój kulturalny Warmii, zachowanie i utrwalenie wśród tamtejszej ludności języka polskiego i polskich tradycji. Istniała też silna potrzeba polemizowania z protestantami i zaczęto drukować książki katolickie, które w tej dyskusji z protestantami odgrywały olbrzymią rolę. Niezależność drukarni, która w czasie swego istnienia wydrukowała ponad 500 różnych druków wzrosła jeszcze bardziej, kiedy w XVIII wieku powstały dwie manufaktury produkujące papier. Miasto, którego znaczenie opierało się na handlu i rzemiośle, stało się na przełomie XVI i XVII wieku centrum życia umysłowego Warmii i jednym z ważniejszych miast północy.

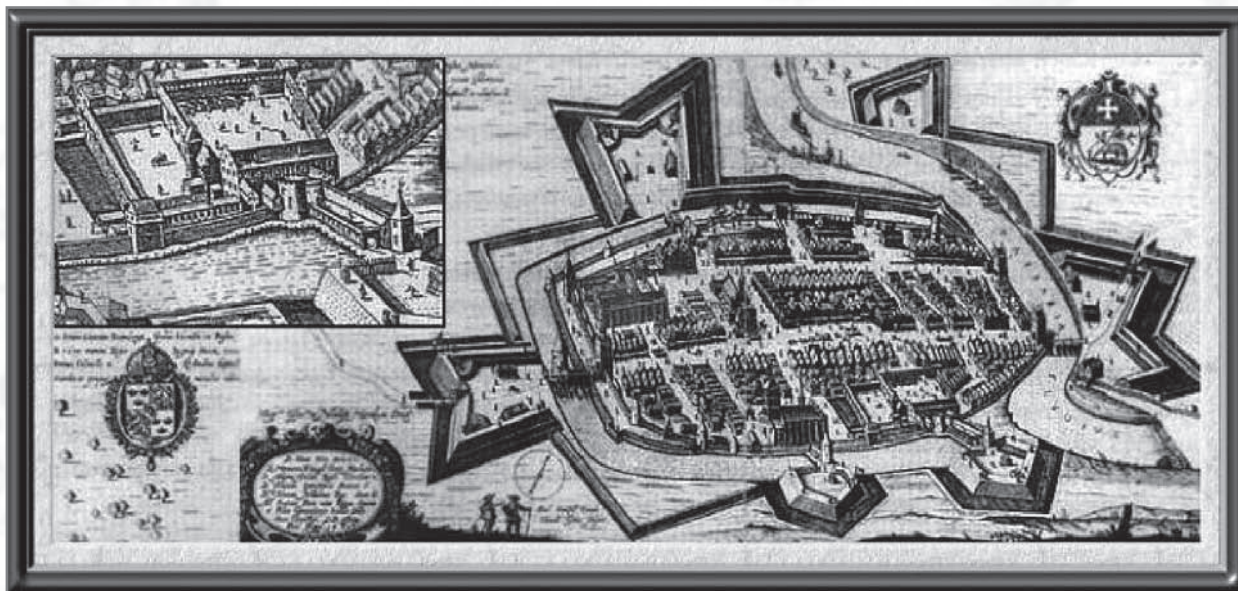
Wiek XVII przyniósł ze sobą dla mieszkańców Braniewa koniec pokoju, stał się wiekiem wojen, zaraz i ciągłych niebezpieczeństw. Koniec XVII i początki XVIII wieku, to okres wielkich zmian zachodzących nie tylko w Braniewie, ale na terenie całej katolickiej Warmii. W 1626 roku zdobył je Gustaw Adolf zaledwie po jednodniowym oblężeniu i pomimo złożenia 50 000 talarów okupu zajął miasto. W tej wojnie miasto poniosło ciężkie straty. Wszystkie kosztowności kościołów i bibliotek wywieziono do Szwecji. Nowe Miasto i przedmieścia spalono, a Stare Miasto otoczono murami i warowniami. Szczególnego uszczerbku doznały cenne zbiory biblioteki Collegium Hosianum, które zrabowane przez Szwedów stały się częścią uniwersytetu w Uppsali. W czasie drugiej wojny szwedzkiej 1655 –1660 miasto stało się przedmiotem sporu między Szwedami a elektorem Brandenburskim, wynikiem czego była kolejna okupacja, tym razem przez wojska pruskie, trwająca 8 lat. Dopiero w roku 1663 Braniewo wyniszczone przez nędzę i zarazę



Ulica Hindenburgstrasse około 1938 roku, na wysokości byłej garbarni przechodziła w ulicę Bahnhofstrasse

zostało przekazane w ręce biskupa warmińskiego. Kraik był spustoszony po wojnach szwedzkich i zniszczony przez nędzę i zarazę. Zrujnowane gospodarczo miasto pod koniec XVII wieku zaczęło powoli dzwigać się z upadku, ale już nigdy nie osiągnęło takiego rozkwitu jak na początku tego stulecia.

Rozpoczął się ożywiony ruch budowlany i miasta zmieniały swój wygląd. Niektóre uszkodzone budowle, które ocalały odnawiano, inne fundowano od nowa. Realizowali je początkowo architekci i rzemieślnicy pochodzący z Gdańska, Królewca, Elbląga, ale z czasem również w Braniewie wykształciły się doskonałe warsztaty złotnicze, malarskie, rzeźbiarskie, kowalskie, snycerskie. (malarz Jan Lossau, rzeźbiarz Jan Frey, warsztat snycerski kontynuujący sztukę zdobniczą Mateusza Głotgera, złotnik Jan Gotfryd Pick).



Plan Braniewa z 1635 roku wg Paula Stertzell'a

Największe, najbogatsze z warmińskich miast Braniewo, było zarazem miastem najpiękniejszym, dorównującym okazałością budynków wielkim miastom pruskim Elblągowi, Toruniowi, Gdańskowi i swym wyglądem przypominało wielkie miasta Prus Królewskich. Przepięknie zostało przedstawione na planie pochodzącym z 1635 roku wykonanym przez Pawła Stertzla.

U progu XVIII wieku czekała je nowa seria wojen i związanych z nimi nieszczęść. Przez kraj przetaczały się walki i przemarsze wojsk polskich, saskich i szwedzkich, a kraj poniósł liczne szkody na skutek kontrybucji, pożarów i rabunków. Po zakończeniu wojny północnej i epidemii wielkiej dżumy, która dotknęła także miasto w 1709 roku, a na całej Warmii zebrała żniwo 12000 ofiar Braniewo zaczęło znowu odżywać. Napłynęli nowi mieszkańcy, powstały nowe przedmieścia. Wtedy też na większą skalę pojawiły się na terenie miasta



Kamienny Dom - Steinhaus (obok gmach poczty), najpiękniejsza kamienica w Braniewie. Jego nazwa pochodzi z 1486 r., a w XVII wieku został przebudowany w stylu barokowym. Należał do kompleksu szkół Hosianum

budowle barokowe. Mimo rozbudowy Braniewa jego sytuacja gospodarcza w drugiej połowie XVIII wieku była coraz gorsza. Zubożenie Warmii w czasie wojny siedmioletniej (1756 –1763) odbiło się na handlu i rzemiośle. Również sytuacja polityczna stawała się coraz groźniejsza. Obydwa miasta: Stare na lewym brzegu Pasłęki i Nowe po jej drugiej stronie zachowały swą odrębność aż do 1772 roku, do I rozbioru Polski, kiedy to zostały złączone administracyjnie w jeden zespół urbanistyczny.



Widok portu i w tle Elizabeth Schule dla dziewcząt od 1917 roku, po 1925 roku Liceum Miejskie, a w 1939 założono tu szkołę handlową. Dziś nie istniejąca

Jak wykazała wojna siedmioletnia przynależność Warmii do Polski była już tylko formalna. W końcu XVIII wieku po rozbiorach Polski nastąpiło związane z likwidacją granic ożywienie gospodarcze Prus, czego skutki odczuło również Braniewo. Reformy uwłaszczeniowe, zapoczątkowane w 1807 roku spowodowały napływ bezrolnych chłopów, którzy w miastach poszukiwali pracy. Kończyła się era feudalizmu, powstały nowe układy społeczno - gospodarcze. Zmieniły się również funkcje i system gospodarczy Braniewa. W połowie

XIX wieku kształtujący się nowy układ szlaków komunikacyjnych przesądził o przyszłości miasta. Bezpośrednie połączenie kolejowe Malborka z Królewcem sprawiło, że miasto pozostawało na uboczu, a port u ujścia Pasłęki stracił swoje znaczenie.

Po upadku wielkiego handlu życie gospodarcze ograniczyło się do drobnego przemysłu i rzemiosła. Ponadto wysoka pozycja Braniewa jako autonomicznego ośrodka nauki została podważona na skutek likwidacji w 1780 roku Collegium Hosianum. W styczniu 1807 roku dosięgły Braniewa pierwsze konsekwencje wojen napoleońskich, które doprowadziły do zubożenia miasta i znacznych strat ludnościowych. W ciągu tego roku miasto kilkakrotnie przechodziło z rąk do rąk, płaciło kontrybucje, przeżywało potyczki i rabunki.

Od połowy XIX wieku do połowy XX wieku miasto szczyciło się także wielkimi dziełami sztuki i zbiorami, które były gromadzone dzięki staraniom profesora wydziału filozoficznego Wilhelma Weissbrodta, a następnie przechowywane i prezentowane przy Państwowej Akademii, (zwanej wcześniej Liceum Hosianum), w najpiękniejszej braniewskiej, barokowej kamienicy, zwanej kamiennym domem, w budynku kasyna miejskiego, a także w budynkach gimnazjalnych. Niektóre wchodzące w ich skład kolekcje nie tylko nie miały sobie równych w całych Prusach Wschodnich ale pod pewnymi względami przewyższały zbiory Prussia Museum w Królewcu, a porównywane były nawet ze zbiorami londyńskiego British Museum. Należy również wspomnieć o Muzeum Warmińskim powstałym staraniem Warmińskiego Towarzystwa Historycznego, które zostało powołane w roku 1856



Zbiory Muzeum Warmińskiego - kolekcja cyny



Zbiory Państwowej Akademii – prezentowane na korytarzu budynku Akademii



Zabudowania dworca kolejowego. 19 października 1852 roku została uruchomiona linia kolei żelaznej z Braniewa do Królewca



Zabudowania dworca powstały już w rok później

głównie przez warmińskich duchownych, a jednym z jego zadań było zbieranie pamiątek przeszłości. Duże zasługi dla ich gromadzenia położył drugi prezes Towarzystwa (od 1869 roku) Franciszek Dittrich, historyk warmiński i kanonik fromborski. Przez wszystkie wieki Braniewo i Frombork były współzależne od siebie: poprzez biskupa, kapitułę i uczonych kanoników Warmińskiej Kapituły Katedralnej wykładających w szkołach braniewskich.

W 1852 roku otwarto tutaj pierwszą w Prusach linię kolejową na odcinku Braniewo-Kwidzyn. Od roku 1855 rozpoczyna funkcjonowanie w Braniewie browar założony przez kupca Karola de Roy przy obecnej ulicy Morskiej. W 1879 roku założona została wytwórnia pieców, w 1885 r. - cygar, a w 1896 r. - galanterii skórzanej. W latach 1884-1899 powstały połączenia kolejowe z Olsztynem przez Pieniężno oraz z Elblągiem linią biegnącą nad Zalewem Wiślanym. W 1867 roku wprowadzone zostało oświetlenie gazowe, w 1881 roku powstała nowa rzeźnia, w 1897 roku uruchomiono wodociągi, a w latach 1910-1911 kanalizację. Pierwsza wojna światowa ominęła Braniewo, chociaż ponad 3000 mężczyzn, co stanowiło około jednej czwartej mieszkańców, wzięło w niej czynny

udział. Z wojny nie powróciło 400 braniewian-żołnierzy. Im poświęcony był pomnik, który stał do roku 1954 w miejscu dzisiejszego amfiteatru. Oddalenie od ważnych szlaków komunikacyjnych w tym przypadku zadziałało na korzyść miasta. Również powojenna inflacja i zastój gospodarczy dały się tu odczuć mniej dotkliwie niż w innych miastach Warmii.

W ostatniej ćwierci XIX w Braniewo utraciło swój prymat gospodarczy nad miastami Warmii. Zdystansował je prężny, rozwijający się Olsztyn. Gdy w 1857 roku Braniewo liczyło 10 796 mieszkańców, to Olsztyn tylko 6159, a w roku 1900 Olsztyn miał ich dwa razy więcej od Braniewa. Braniewo nadal zachowało pozycję naukowego i kulturalnego centrum Warmii. W 1919 roku miasto otrzymało elektryczność, a w 1920 roku rozpoczęto budowę osiedli robotniczych na jego peryferiach i gruntowną przebudowę ratusza. W 1924 roku Liceum Hosianum przemianowane zostało na Akademię Filozoficzno - Teologiczną. W latach 1926-1927 powstał nowy gmach szkoły, w którym zorganizowano żeńską szkołę katolicką i ewangelicką szkołę stopnia podstawowego.



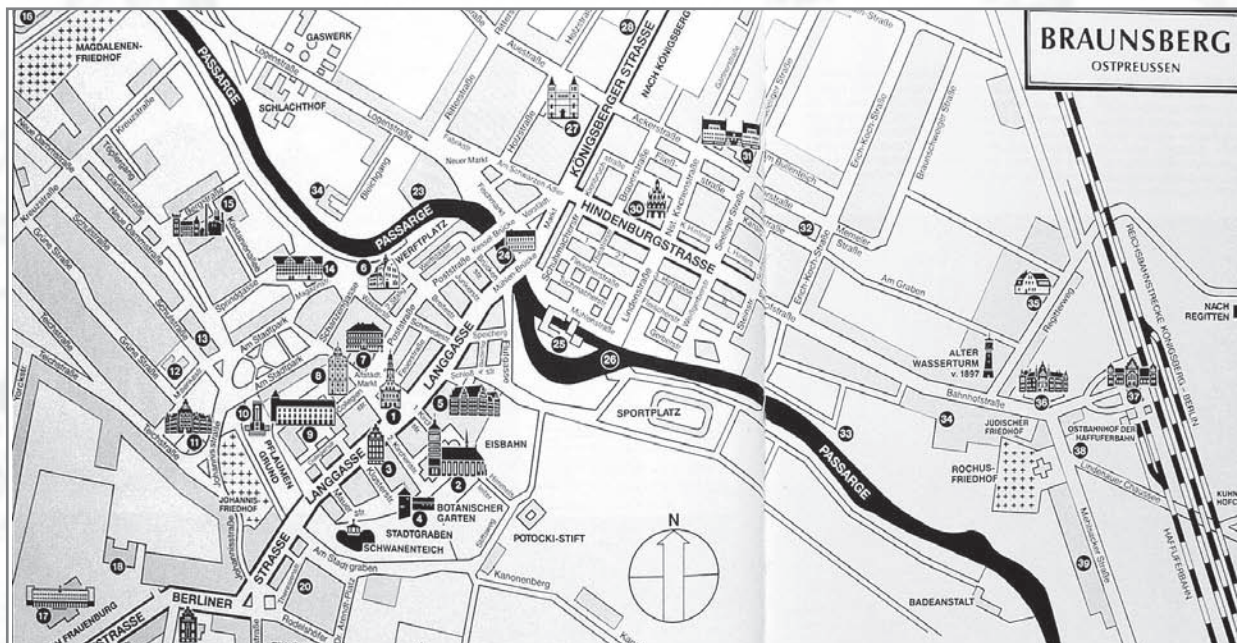
Budynek dawnego starostwa powiatowego (Kreishaus)
z 1908 roku



Witraż z 1907 roku w budynku dawnego starostwa. Jeden
z niewielu do dziś zachowanych witraży znajdujący się nad
wyjściem na dziedziniec wewnętrzny



Nowe seminarium papieskie z 1931 roku (przy drodze
do Fromborka). Całkowicie zniszczone w 1945 roku



Plan miasta przed 1945 rokiem z zaznaczeniem ważniejszych obiektów i podaniem nazw ulic. W 1939 w Braniewie liczyło 21000 mieszkańców

Czasy wielkiego kryzysu gospodarczego (1929- 1933) przyniosły miastu stagnację i bezrobocie. Całe życie gospodarcze i administracja publiczna znalazły się pod wpływem partii hitlerowskiej, która znalazła wielu zwolenników wśród braniewskiej burżuazji. W 1936 roku zwiększono w Braniewie garnizon wojskowy.

Niemcy przygotowywały się do wojny. Okres wojny 1939-1945 minął dla miasta w miarę spokojnie. Gehenna rozpoczęła się w styczniu 1945 roku i związana była z wkroczeniem na te ziemie wojsk sowieckich. Miasto zdobyte zostało 20 marca 1945 roku, czego ceną były niewyobrażalne zniszczenia. Podczas bombardowań legło w gruzach 80 % zabudowy w tym całe zabytkowe miasto i większość fabryk. Stało się tak, ponieważ niepisany rozkaz Stalina nakazywał równanie z ziemią wszystkiego, co niemieckie. Zniszczeniu uległa

zabytkowa struktura centrum miasta oraz wszystkie zakłady przemysłowe. Rok 1945 otworzył w dziejach Braniewa nowy okres. Miasto po 173 latach wróciło w granice Rzeczypospolitej. Nastąpiła całkowita wymiana jego mieszkańców. Miasto opuściła ludność niemiecka. Na jej miejsce przesiedlona została ludność pochodzenia ukraińskiego. Do miasta przybyli również osadnicy z terenów centralnej Polski. Byli to zupełnie nowi ludzie, którzy dopiero z czasem uświadomili sobie „geniusz miejsca”, dokąd sprowadził ich los. Rozpoczął się proces przywracania miasta Polsce. Niemiecką nazwę miasta Braunsberg zmieniono na słowiańską Braniewo. Oficjalne przekazanie Braniewa władzom polskim przez radzieckiego komendanta wojennego majora Czernikowa nastąpiło 7 lipca 1945 roku. W 1946 roku powstał raport o stanie miasta. Na jego podstawie sporządzono plan odbudowy i dalszego rozwoju. Zakreślone zostały w nim ambitne plany rozwoju, których jednak ze względu na skromne środki finansowe nie zrealizowano.

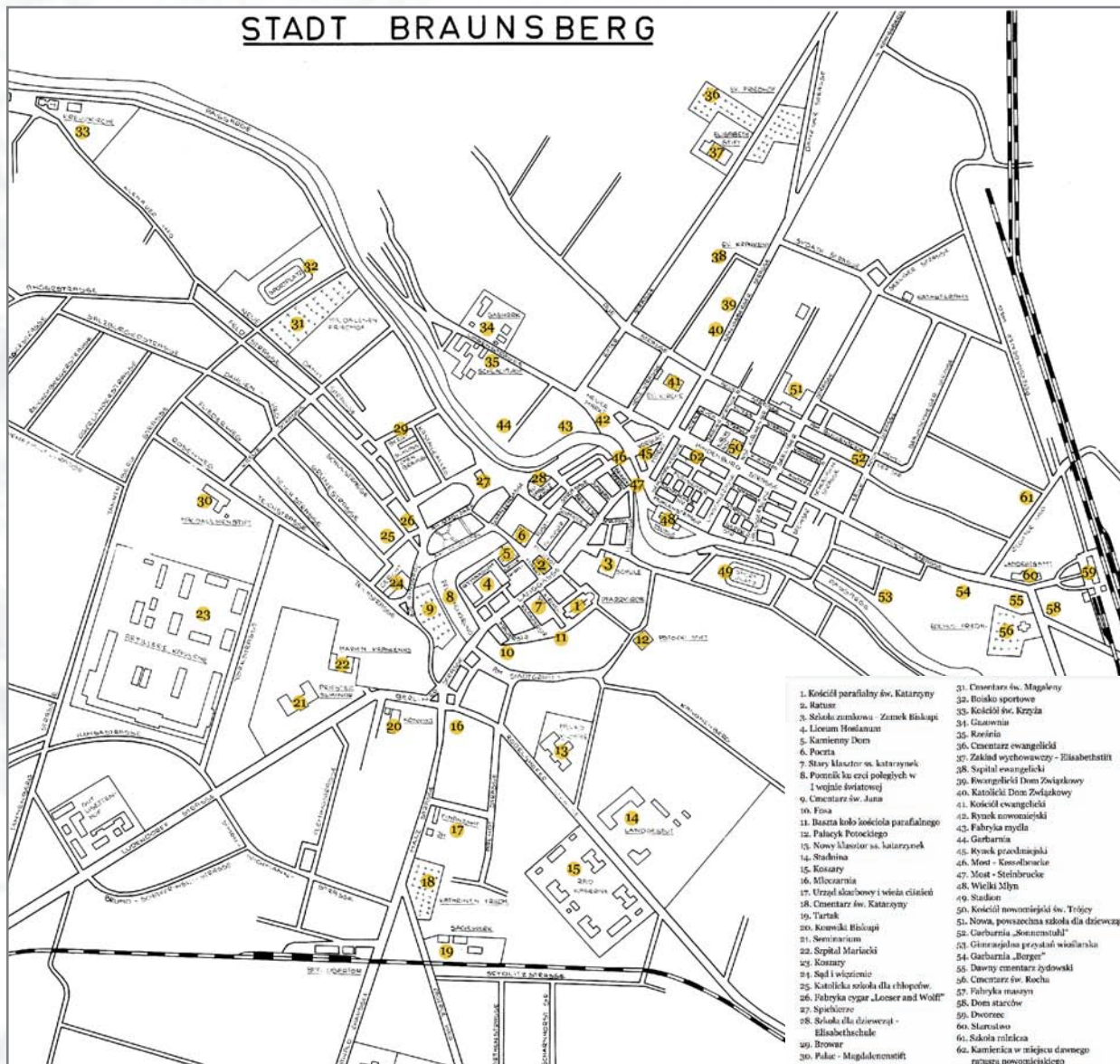
Dziś Braniewo stoi przed dużą szansą. Rozwijający się handel wschodu z zachodem, dogodne położenie na szlaku kolejowym oraz drogowym do Kaliningradu i piękna przyroda wokół miasta i w jego okolicach mają służyć rozwijającej się turystyce, jednej z najważniejszych dziedzin życia służących szybkiemu i dynamicznemu rozwojowi miasta.

Ślady przeszłości Braniewa sięgają setek lat wstecz, a świadectwa rozwoju i historii miasta pozostawiły swoje odzwierciedlenie w dorobku kultury, oraz w najważniejszych świadkach minionych lat - szczęśliwie ocalałych, odrestaurowanych i odbudowanych od podstaw zabytkach. Zapewniają one doskonały i fascynujący wgląd w historię miasta, która sięga aż epoki średniowiecza. Będąc w Braniewie warto zwiedzić i zobaczyć zabytki z minionych epok, ale też osiągnięcia współczesnej architektury, obiekty kulturalne oraz wytwory kultury miejscowych twórców i artystów. Wśród mieszkańców nie brak też entuzjastów i pasjonatów historii oraz amatorów turystyki, piosenki i tańca. Na terenie miasta znajdują się obiekty sportowe oraz liczne ciągi spacerowe i trasy turystyczne.



Dawny kościół parafialny św. Trójcy Nowego Miasta pochodzący z XV wieku, obecnie kościół greckokatolicki

STADT BRAUNSBERG



1. Kościół parafialny św. Katarzyny
2. Ratusz
3. Szkoła z zamku - Zamek Biskupi
4. Lئون Hofmann
5. Kamienny Dom
6. Poczta
7. Stary Młotek św. Katarzyny
8. Pomnik ku czci poległych w I wojnie światowej
9. Cmentarz św. Jura
10. Fosa
11. Basen koło kościoła parafialnego
12. Pałac Petociego
13. Nowy klasztor św. Katarzyny
14. Stado
15. Koszary
16. Młocznia
17. Urząd skarbowy i weta ciśnień
18. Cmentarz św. Katarzyny
19. Tatarski
20. Komenda Biskupa
21. Seminarium
22. Szpital Mariacki
23. Koszary
24. Spół i wiozimo
25. Katolicka szkoła dla chłopców
26. Fabryka cygar „Looser and Wolff”
27. Spichlerz
28. Szkoła dla dziewcząt - Elisabethschule
29. Browar
30. Piekarnia - Magdalenenstift
31. Cmentarz św. Magdaleny
32. Boisko sportowe
33. Kościół św. Krzyża
34. Główny
35. Kuchnia
36. Cmentarz ewangelicki
37. Zakład wychowawczy - Elisabethstift
38. Szpital ewangelicki
39. Ewangelicki Dom Związkowy
40. Katolicki Dom Związkowy
41. Kościół ewangelicki
42. Rynek nowonicki
43. Fabryka mydła
44. Garbarnia
45. Rynek przedmiejski
46. Most - Knechtel
47. Most - Steinbrücke
48. Wielki Młyn
49. Stado
50. Kościół nowonicki św. Trójcy
51. Nowa, powszechna szkoła dla dziewcząt
52. Garbarnia „Johannstahl”
53. Główna polna przystanek wiozimo
54. Garbarnia „Börger”
55. Dawny cmentarz żydowski
56. Cmentarz św. Rocha
57. Fabryka maszyn
58. Dom starców
59. Dzwonnica
60. Starożytność
61. Szkoła rzeźnicza
62. Kamienica w miejscu dawnego muru nowonickiego

III. SYTUACJA NA WARMII I W PRUSACH W POCZ. XVIII WIEKU

Księstwo Warmińskie składało się z 10 komornictw, z których siedem podlegało władzy biskupa: braniewskie, dobromiejskie, jeziorańskie, lidzbarskie, orneckie, reszelskie, barczewskie, a trzy podlegały Warmińskiej Kapitulie Katedralnej: fromborskie, pieniądzeńskie i olsztyńskie.

Władzę lokalną w księstwie sprawowali biskupi warmińscy, mający tytuł *Präses der Lande Preußen*. Administrację cywilną biskupi sprawowali za pośrednictwem burgrabiów, mieli też między innymi prawo do posiadania własnych sił zbrojnych i bicia własnej monety. Władzę wojskową na terytorium księstwa sprawowali wojewodowie. Po przyłączeniu Warmii do Królestwa Polskiego po pokoju toruńskim w 1446 roku rządy biskupie

utrzymały Warmię przy katolicyzmie i pozostała ona jako enklawa wśród ziem ewangelickich Prus Książęcych.



Herb biskupstwa warmińskiego na zworniku sklepiennym z XIV wieku

Od 1508 roku biskup warmiński był prezesem Prus Królewskich, od 1569 roku zasiadał w senacie, samo biskupstwo zaś należało do trzech najbogatszych w Rzeczypospolitej. Stanowisko było więc niezwykle pociągające dla ludzi ambitnych, gdyż dawało nie tylko wpływy, bogactwo (i tytuł księcia Warmii), lecz także możliwości dalszego awansu – od połowy XVII do pierwszego rozbioru Polski czterech z ośmiu biskupów warmińskich zostało prymasami. Biskupami warmińskimi mianowano zazwyczaj wybitne osoby jak np.: Wacław Leszczyński, Jan Stefan Wydźga, Michał Radziejowski, Andrzej Chryzostom Załuski, Teodor Potocki, Krzysztof Szembek, Adam Grabowski czy Ignacy Krasicki. Warmia wiele na tym skorzystała, albowiem biskupi opiekowali się swoimi poddanymi: potrafili uzyskiwać dla nich ulgi podatkowe, zmniejszenia kontrybucji. Wspierali także handel i szkolnictwo. Warto zaznaczyć, że w 1683 roku biskup Michał Radziejowski zezwolił na Warmii na pobór żołnierza na wyprawę wiedeńską, podczas gdy szlachta Prus Królewskich wzbraniała się ruszyć w bój. Biskup warmiński był także upoważniony przez Watykan do opieki nad katolikami mieszkającymi w protestanckich Prusach Książęcych. Po zwycięskiej reformacji 1525 r. w Księstwie Pruskim religia katolicka przestała w tym kraju istnieć.

Jej miejsce całkowicie zajęło wyznanie ewangelicko-augsburskie czyli luterzańskie, które nabrało charakteru religii państwowej. Wyrazem tego jest choćby fakt, że książę Albrecht w 1544 r. organizując szkołę wyższą, która w kilkadziesiąt lat później otrzymała prawa uniwersyteckie, miał przede wszystkim na celu kształcenie dla swego kościoła duchownych, bowiem korzystanie z uczelni zagranicznych było nazbyt kosztowne. Katolicy z Księstwa Pruskiego zostali wyeliminowani.

Po prostu ci, którzy nie przystąpili do nowej religii, musieli Księstwo opuścić. Zależność lenna Księstwa Pruskiego od Rzeczypospolitej w latach 1525–1657 stwarzała jednak dobrą okazję, by obok ogólnych wpływów politycznych powoli osiedlali się w Księstwie Polacy, którzy byli przeważnie wyznania katolickiego i w jakimś stopniu zdołali dla swej religii pozyskać pewną grupę mieszkańców Księstwa. Pierwsza od czasów



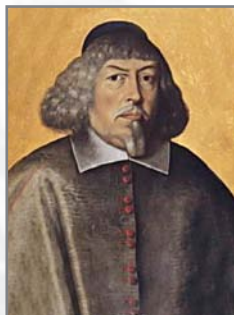
Marcin Luter – doktor teologii, inicjator reformacji, współtwórca luteranizmu.

reformacji parafia katolicka w Księstwie powstała w 1614 r. Okres przetargów o Księstwo Pruskie trwał od dawna, właściwie od 1573 r., kiedy okazało się, że jedyny syn księcia Albrechta, Albrecht Fryderyk jest umyślowo chory i nie będzie zdolny do kierowania krajem. Jedynym sukcesem było zorganizowanie katolickiej parafii w Królewcu, którą można uważać za jedyny trwały efekt przewagi Rzeczypospolitej w tym rejonie. W paktach welawskich 19 września 1657 r. została potwierdzona wolność dla wyznania religii katolickiej w Prusach i prawo do istnienia katolickiej parafii w Królewcu. Tekst ten warto przytoczyć w brzmieniu dosłownym: „Również świątynia katolicka w Królewcu, razem z cmentarzem i przyległościami zostanie zachowana zgodnie z zasadami fundacji i przyjętymi prawami, jakie miała przed wojną.

Osoby kościelne będą nadal posiadać te same co dotąd immunitety i uprawnienia sądowe. Jurysdykcja sądowa biskupa warmińskiego w stosunku do proboszcza królewieckiego i wszystkich katolików pozostanie nienaruszona. Katolicy będą się cieszyć wszystkimi prawami i wolnościami zgodnie z paktami wcześniejszymi i tymi obecnymi, które wszystkie razem ponownie potwierdzamy i ratyfikujemy”. Te wzniosłe przyjazne sformułowania stały

w silnym kontraście wobec wcześniejszych, a zwłaszcza późniejszych czynów elektora zdecydowanie nieprzychylnych dla katolików w Królewcu. Na mocy zarządzenia wydanego na soborze trydenckim nad resztkami katolików, którzy ewentualnie ostali się, opiekę powinien przejąć biskup najbliższej diecezji katolickiej. W Prusach zarządzenie dotyczyło diecezji pomezańskiej i sambijskiej oraz większej części pierwotnej diecezji warmińskiej, która znajdowała się pod panowaniem świeckim Zakonu. Po reformacji diecezja pomezańska została etapami przyporządkowana diecezji chełmińskiej. Na mocy tych samych przepisów soboru trydenckiego biskupom warmińskim pozostał nieformalny patronat nad katolikami byłej diecezji sambijskiej i części ich własnej diecezji, która była pod władzą świecką Zakonu i razem z całym państwem podczas sekularyzacji w 1525 r. odpadła od kościoła katolickiego. Liczba tych katolików nigdy nie była ustalona. Prawdopodobnie przez długi czas nie było ich wcale, ponieważ Albrecht wszystkich, którzy nie przyjęli wyznania luterńskiego usunął ze swego kraju. Warmia stanowiła niejako naturalne miejsce ucieczki dla konwertytów (*Convertere* – przejście z jednej wiary na drugą, w tym przypadku z protestantyzmu na katolicyzm) z sąsiednich terenów. Dzięki działalności placówek jezuickich w Reszlu, Braniewie, Królewcu, Świętej Lipce, liczba konwersji wzrastała, a niektórzy konwertryci wstępowali również do stanu duchownego. W tym okresie powstawało wiele fundacji parafialnych i zapisów na rzecz kościołów, a fundatorami byli biskupi i kanonicy Warmińskiej Kapituły Katedralnej. Biskup Teodor Potocki, zarządzający diecezją w latach 1712-1723 był inicjatorem i założycielem fundacji i domu dla konwertytów w Braniewie.

BISKUPI WARMIŃSCY W LATACH 1644-1795



bp Wacław Leszczyński, następnie arcybiskup,
prymas Polski i Litwy



bp Jan Stefan Wydźga, następnie arcybiskup,
prymas Polski i Litwy



bp Michał Stefan Radziejowski, następnie
arcybiskup, prymas Polski i Litwy



bp Jan Zbąski



bp Andrzej Chryzostom Załuski



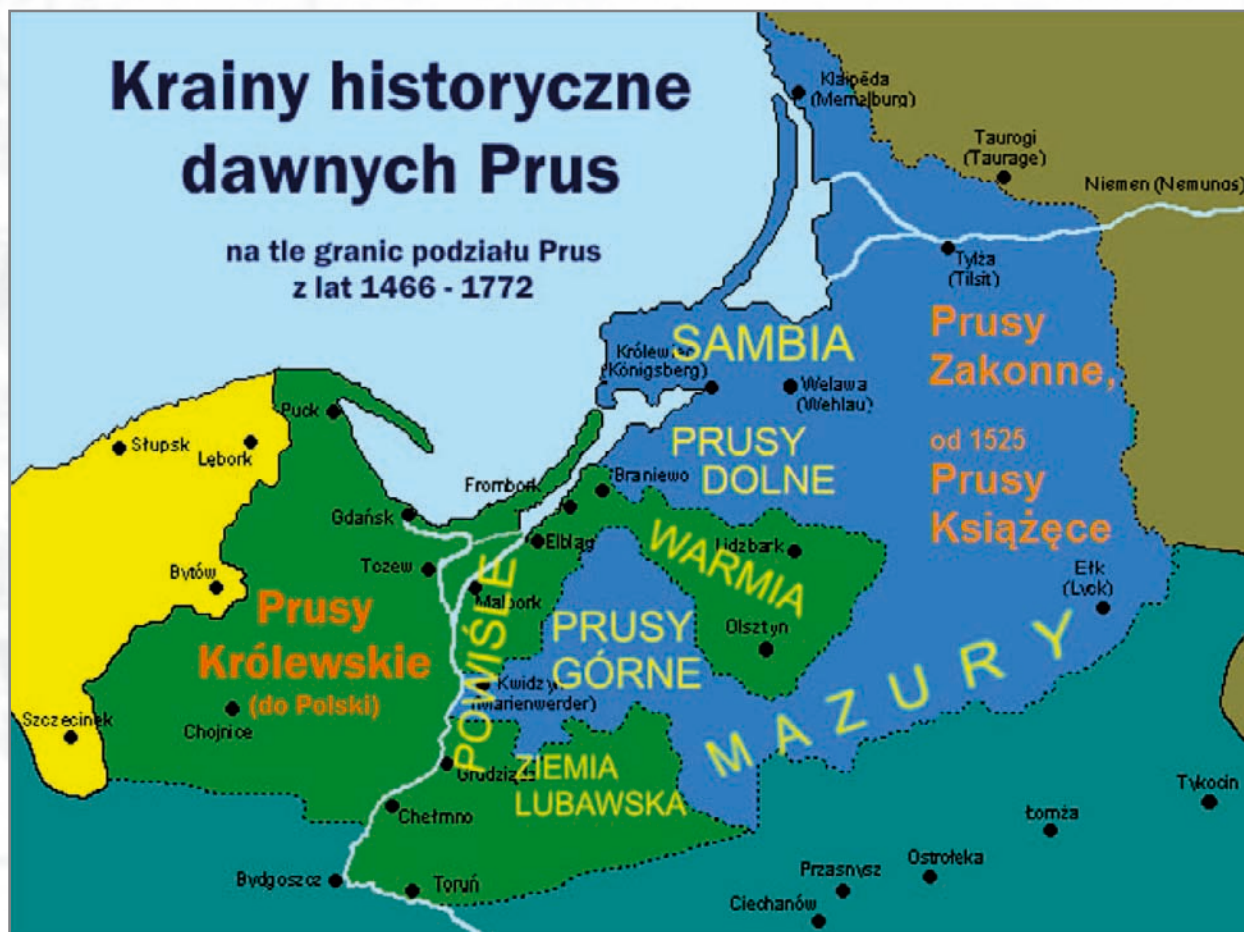
bp Teodor Andrzej Potocki, następnie arcybiskup,
prymas Polski i Litwy



bp Adam Stanisław Grabowski



bp Ignacy Krasicki, następnie arcybiskup,
prymas Polski i Litwy



Podział Prusów na krainy historyczne w XV- XVIII wieku

IV. FUNDATOR DOMU DLA KONWERTYTÓW - BISKUP TEODOR POTOCKI



Herb Pilawa biskupa Teodora Potockiego. Nazwa pochodząca z XII wieku od imienia przywódcy pruskiego, który zginął pod Piławą

Był biskupem więcej niż połowę swojego życia. Rządził kolejno w diecezji chełmińskiej, warmińskiej i archidiecezji gnieźnieńskiej. Niesłuchanie ambitny, aktywnie uczestniczył w życiu politycznym. Brakowało mu jednak polotu dyplomatycznego i obiektywizmu, kierował się bowiem przede wszystkim dobrem swoim i swojego rodu. Mało kto wie, że sławny Teodor Potocki wywodził się z możnego rodu Potockich herbu Pilawa.

Teodor Potocki urodził się 13 lutego 1664 roku w Moskwie i tamże został ochrzczony w obrządku prawosławnym. Jego ojcem chrzestnym był sam car Aleksy Michowicz, chrztu zaś udzielił patriarcha Nikon. Gdy Teodor miał 4 lata wrócił z ojcem do Polski.



Herb Pilawa na balaskach balustrady wokół ołtarza Najświętszego Sakramentu w archikatedrze we Fromborku, fundowanych przez biskupa Teodora Potockiego



Herb Pilawa w predelli ołtarza św. Mateusza w archikatedrze we Fromborku



Stalle barokowe z lat 1734-1738 w prezbiterium archikatedry we Fromborku fundacji bpa Teodora Potockiego i Krzysztofa Szembeka



Fundacja biskupa Teodora Potockiego – dom dla konwertytów w Braniewie w 1718 roku, grafika Krystyna Górka



Biskup Teodor Potocki (1664-1738) i arcybiskup gnieźnieński, prymas Polski i Litwy od 1722

Po kilku latach uczestniczył w jego pogrzebie. Opiekę nad dziećmi przejęła matka, która wychowała je w religii rzymskokatolickiej. Podobnie jak wielu poprzednich biskupów warmińskich, Teodor Potocki zaczął karierę w królewskiej kancelarii. Jan III Sobieski tak bardzo upodobał sobie młodego duchownego, że zrobił go nadwornym kapelanem i wiódł z nim długie teologiczne dysputy. W 1688 roku otrzymał święcenia kapłańskie. Po śmierci zwycięzcy spod Wiednia Teodor wraz z całą swoją potężną rodziną poparł Augusta II Sasa, za co ten odwdziczył mu się nominacją na biskupstwo chełmińskie. August II, chcąc mocniej związać jego rodzinę ze swoją osobą, zaproponował mu ubieganie się o biskupstwo warmińskie, które oczywiście otrzymał.

Papież zatwierdził translację w 1712 roku i królewski kandydat mógł oficjalnie objąć rządę. Trwały one 12 lat. Biskup nie zaniedbywał swoich obowiązków, ale i nie wyróżniał się szczególną sumiennością w ich wypełnianiu. Zasłużył się za to jako fundator i darczyńca. Budował i restaurował kościoły. Wznosił klasztory i kaplice. Fundował ołtarze iłożył na kosztowne wyposażenie świątyń. Odnowił zamki biskupie w Lidzbarku Warmińskim i Reszlu, rozbudował zamek w Ornecie. Fundował nowe kościoły w Braniewie i Krośnie.

Rozbudował sanktuarium w Stoczku Klasztornym a także był mecenasem malarza pochodzącego z Lidzbarka Warmińskiego, Macieja Meyera. Finansował malowanie kościoła w Świętej Lipce, i ufundował



Niektóre fundacje biskupa Potockiego:

Odnowił zamek biskupi w Lidzbarku Warmińskim

Odnowił zamek biskupi w Reszlu

Rozbudował sanktuarium Nawiedzenia NMP w Stoczku Klasztornym

Fundował kościół św. Krzyża w Braniewie

Fundował kościół Nawiedzenia NMP i św. Józefa w Krośnie



Bp Teodor Potocki w 1722 roku otrzymał nominację na prymasa Polski i Litwy w Gnieźnie.
Gniezno – archikatedra



Pomnik nagrobny prymasa Teodora Potockiego
w archikatedrze gnieźnieńskiej

tam główny ołtarz. Nie zapominał też o biednych, których wspierał bezpośrednio i pośrednio, finansując prowadzenie przytułków i szpitali. Biskup zadbał także o los konwertytów, którzy przenieśli się na Warmię z terenu Prus Książęcych. Hojnością i szczodrobliwością wyróżniał się także później, jako arcybiskup metropolita gnieźnieński. Arcybiskup otrzymał bowiem zatwierdzenie papieża Innocentego XIII i pod koniec 1723 roku objął rządy prymasowskie.

Z przyjazdem do Gniezna i odbyciem uroczystego ingresu do katedry gnieźnieńskiej zwlekał jednak 4 lata. Teodor Potocki rzadko gościł w stolicy swojej archidiecezji. Na stałe rezydował w Łowiczu, skąd kontaktował się z kapitułą metropolitalną listownie. Dzielił obowiązki względem Kościoła z obowiązkami względem państwa. Duszpasterzem był gorliwym, skłonny jednak do fanatyzmu i bezwzględności. Trapił licznymi

chorobami nie zrezygnował jednak z aktywności politycznej. Apelował o przeprowadzenie reform w kraju m.in. o reformę monetarną. Zmarł 13 listopada 1738 roku w Warszawie.

Został pochowany w katedrze gnieźnieńskiej, w krypcie ufundowanej przez siebie kaplicy, którą dziś możemy podziwiać pięknie odrestaurowaną.

W 1732 odznaczony Orderem Orła Białego. Order ten został ustanowiony 1 listopada 1705 roku przez króla Augusta II, a przestał być nadawany po III rozbiórze Polski. W dniu 23 grudnia 1992 roku został restytuowany i obecnie jest najwyższym odznaczeniem państwowym Rzeczypospolitej Polskiej.

W dniu 5 lipca 2014 roku na Trakcie Biskupim w Bałdach pod Butrynami (gm. Purda) poświęcono głaz upamiętniający biskupa warmińskiego Teodora Potockiego.



Order Orła Białego został ustanowiony 1 listopada 1705 roku przez króla Augusta II. W 1732 roku prymas Potocki został odznaczony tym orderem



Szlak biskupi w Bałdach na Warmii - kamień upamiętniający bpa Teodora Potockiego

V. HISTORIA DOMU DLA KONWERTYTÓW W BRANIEWIE

*B*udynek domu dla konwertytów, zwany potocznie „pałacykiem Potockiego” znajduje się w Braniewie, przy ul. Botanicznej 11. Przed rokiem 1945 ulica nosiła nazwę Stiftsweg. Zlokalizowano go w pobliżu kościoła św. Katarzyny, poza obrębem dawnych murów miejskich, w otoczeniu parku należącego do zamku biskupiego. Jego fundatorem był biskup warmiński, Teodor Potocki. Jego fundacja miała być przeznaczona na miejsce schronienia dla tych konwertytów z Prus, którzy z powodu zmiany religii musieli migrować. Rozpoczęcie budowy nastąpiło w 1718 roku, co potwierdzało datowanie inskrypcyjne, które było umieszczone na polu naczółka na ryzalicie w poziomie dachu. Powstanie i założenie działalności domu wiązało się z zapewnieniem stałych źródeł utrzymania. Już w 1715 roku biskup myślał o ustanowieniu specjalnej fundacji na budowę odpowiedniego domu. Na jego uposażenie wydzierżawił ze swojego terenu w komornictwie braniewskim 24 łany ziemi staroście olsztyńskiemu. Miało to przynosić dochód 240 florenów rocznie. Dodatkowo wydzierżawił jedną wieś 43-łanową za 1200 zł czynszu rocznego (1 floren = 1 złoty) i dokupił dwie następne wsie w komornictwie lidzbarskim, liczące 29 łanów. Wszystko to miało przynosić dochód, który biskup chciał przeznaczyć na utrzymanie domu. Dokument erekcyjny fundacji biskup podpisał 15 września 1722 roku. Nastąpiło to dopiero po zabezpieczeniu środków na utrzymanie konwertytów, chociaż budowę biskup rozpoczął kilka lat wcześniej, przeznaczając na ten cel własne środki. W roku 1833 geometra sporządził plan sytuacyjny dla Sądu Cywilnego. W 1853 roku



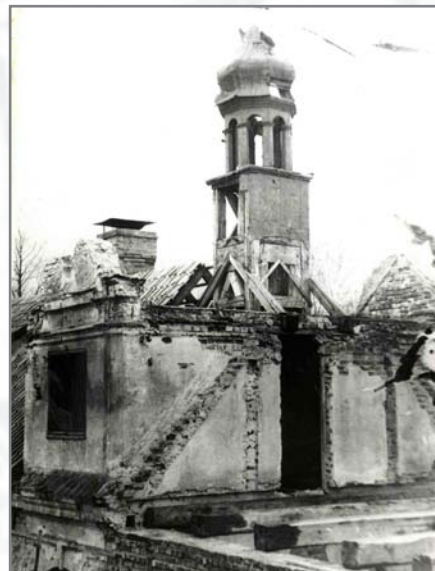
Dom dla konwertytów w Braniewie, zwany potocznie pałacem Potockich po remoncie i adaptacji na Bibliotekę Miejską w latach 80. XX wieku.
Widok dziedzińca wewnętrznego



Fasada główna od północy z bramą wjazdową

Prowizor, kanonik Józef Neumann wykonał opis obiektu dla Towarzystwa Ubezpieceniowego. Chociaż fundacja zapewniała byt dla 12 osób różnej płci, zazwyczaj mieszkało w nim ok. 9-11 osób.

Wymogiem do przybycia do domu było dobre wychowanie i pochodzenie, życie w wierze i ścisła akceptacja regulaminu domu. Stypendia dla tych osób były wysokie, ale fundusze na utrzymanie i remonty były skromne. Patronat nad fundacją Potocki przekazał biskupstwu w 1723 roku, kiedy przeszedł na prymasostwo w Gnieźnie, sam utrzymując najwyższą władzę do śmierci, w 1738 roku. Po nim kolejno opiekę sprawowali biskupi Andrzej Krzysztof Szembek i Adam Stanisław Grabowski. Stopniowo Fundacja traciła na znaczeniu i zainteresowaniu. Spowodowane to było sytuacją materialną, polityczną i wojnami. W 1771 roku w domu mieszkało 11 konwertytów, w latach 1780-1786 tylko dziewięciu. Po I rozbiórze Polski dom zamieniono na katolicki przytułek dla starców, a pod koniec XIX wieku fundacja miała zostać zlikwidowana, ale po protestach biskupa Karola Von Hohenzollerna do tego nie doszło. W 1890 roku zmieniono nazwę



Powojenne zniszczenia budynku do lat 60. XX wieku

przysięgi von Patoki'schesStift. Od tej zmiany obiektu ustalono urzędową przedwojenną nazwę ulicy, czyli Stiftsweg, (co można przetłumaczyć jako Fundacyjna, bądź Przysiężkowa). W 1832 roku dom miano przekształcić w internat dla uczniów Gimnazjum, pochodzących z Prus Zachodnich, a dotychczasowych konwertytów przenieść do dawnego zamku biskupiego w Lidzbarku Warmińskim. Tym razem Warmińska Kapituła Katedralna wyraziła sprzeciw tłumacząc, że budynek ze względu na fundamenty nie wytrzyma dobudowania piętra. Od 1884 roku dotychczasowy dochód przeznaczony na fundację przeniesiono na diecezję. Nie przyczyniło się to do ratowania stanu technicznego obiektu ani do poprawienia sytuacji stypendystów, których od 1911 roku było coraz mniej i nie otrzymywali już stypendium. Sam budynek popadał w coraz większą ruinę. Po I wojnie światowej konwertytów było tylko trzech. W związku z tym władze wywarły presję na kapitule, by dom otworzyć dla wszystkich ubogich i bezdomnych. Prawdopodobnie w 1923 roku w budynku przeprowadzono pilne prace remontowe zmieniając jego funkcję na przytułek, dom ubogich. Ze spisu przeprowadzonego w 1927 roku wynika, że dom zamieszkiwało 49 osób. W 1931 roku w trakcie akcji charytatywnej sporządzono lakoniczną notatkę określającą zły stan budynku oraz wygaśnięcie fundacji biskupa Potockiego. Jeszcze w 1945 roku w przytułku mieszkało 12 osób. Podczas działań II wojny światowej w budynku po zbombardowaniu w lutym 1945 roku przez lotnictwo sowieckie spłonęła więźba dachowa i część drewnianych stropów. Do lat 60. XX wieku budynek stał opuszczony i nie był użytkowany. Pierwsze prace ratujące zniszczony dom rozpoczęto dopiero w 1965.

Wówczas założono prowizoryczne zadaszenie, które miało uchronić obiekt przed dalszym zniszczeniem. Regularne prace konserwatorsko-remontowe rozpoczęto dopiero w 1972 i trwały do 1975 roku, prowadzone przez PP Pracownię Konserwacji Zabytków z oddziału w Olsztynie. Po dwóch latach prowadzenia działań, w styczniu 1976 roku umieszczono tam siedzibę Braniewskiego Oddziału Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Elblągu i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Braniewie działającej w strukturach Miejskiego



Powojenne zniszczenia budynku do lat 60. XX wieku

Ośrodka Kultury, Sportu i Rekreacji, a następnie po kilku reorganizacjach, w latach 1993-2002 pałacyk Potockiego, bo pod taką nazwą dawny dom dla konwertytów został powszechnie znany – mieścił nadal bibliotekę, ale już samorządową – Miejską Bibliotekę Publiczną.

Od 16 lipca 1992 roku budynek stał się własnością Kurii Metropolitalnej Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie i od 7. X. 2002 roku umieszczono tu Międzynarodowe Centrum Edukacyjne w Braniewie – Zamiejscowy Ośrodek Dydaktyczny Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Biblioteka w tym samym czasie, w 2002 roku przeniosła się na ulicę Katedralną 7, do wyremontowanego dawnego Dworu Artusa, w którym ulokowano Braniewskie Centrum Kultury. W pierwszym roku akademickim naukę rozpoczęło 250 studentów na 5 kierunkach – europeistyce, pedagogice, filologii rosyjskiej, filologii angielskiej i handlu zagranicznym. Działalność Zamiejscowego Ośrodka



Od 1976 roku w dawnym domu dla konwertytów ulokowana była Miejska Biblioteka Publiczna

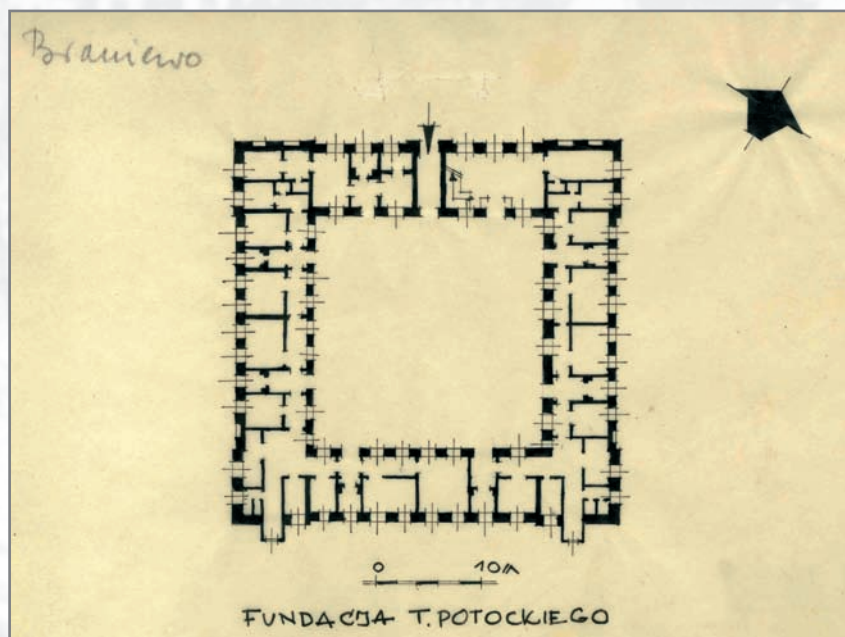
Dydaktycznego zakończyła się w 2009 roku z powodu braku chętnych w roku akademickim 2008/2009. Przez kolejne lata budynek stał opuszczony podlegając dalszej degradacji, a od 2012 roku właścicielem budynku jest TREND Sp. z o.o. z siedzibą w Gdańsku. W lutym w 2014 roku rozpoczęto prace remontowe przy współudziale Fundacji OLIMP. Przeprowadzono adaptację obiektu na Inkubator Przedsiębiorczości i Klinikę Jednego Dnia.



Stan zachowania budynku po pracach adaptacyjno-remontowych w latach 70. XX wieku

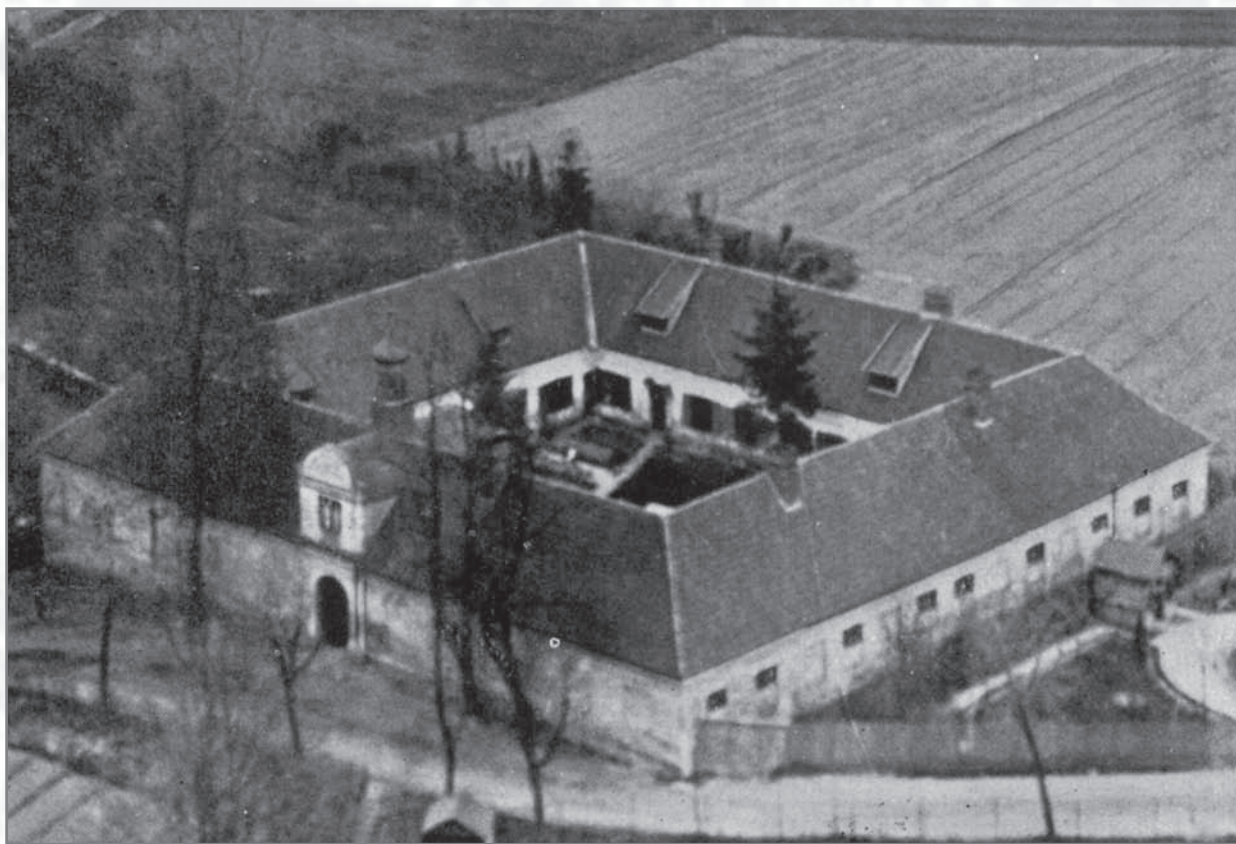
VI. STAN ZACHOWANIA W 2012 ROKU

*D*awny dom dla konwertytów to obszerny, barokowy budynek o charakterze klasztornym, murowany, otynkowany, parterowy, podpiwniczony. Pierwszy opis budynku znany jest z 1789 roku:



Rzut przyziemia założenia domu dla konwertytów w pocz. XVIII wieku

„Był to budynek zbudowany z masywnego muru w formie kwadratu, przypominał klasztor. Zewnętrzna długość każdej ze ścian wynosiła 117 stóp (stopa pruska do 1819 r. – około 0,314 m), czyli w przybliżeniu 39,78 m. Cztery skrzydła kwadratowego budynku zamykały sobą kwadratowy również plac o wymiarach 69 na 69 stóp (czyli około 21,66 m). Na jego środku znajdowała się studnia. Wjazd na wewnętrzny dziedziniec prowadził przez bramę w północnym skrzydle. Dom miał mocne, kamienne fundamenty. Pod północnym skrzydłem znajdowały się cztery masywne piwnice. Zewnętrzna wysokość domu od fundamentów do dachu wynosiła



12,5 stopy (czyli około 3,92 m). Dach dwuspadowy kryty był dachówką. Od strony wjazdu na zewnętrznej ścianie widniał murowany, polerowany kamień z nazwiskiem fundatora i data fundacji (w rzeczywistości tablica nie zawiera daty). Sakralny charakter domu sygnalizowała mała wieżyczka na dachu. We wnętrzu domu znajdowała się kaplica o wymiarach: 25,2 stopy długa, 22 stopy szeroka i 19,5 stopy wysoka, oraz 40 mniejszych i większych pomieszczeń jednopokojowych i dwa apartamenty. Cały dom wygląda ładnie (...) chociaż budowla wymaga już pewnych remontów”



Parterowa budowla na planie kwadratu - ogólny widok założenia z lotu ptaka



Pozorne ryzality w elewacjach wewnętrznych i zewnętrznych



Obramienia okien zamykane kluczem wieńczącym w górnej części



Wszystkie drzwi wykonane wtórnie z drewna



Wjazd brama główną na dziedziniec wewnętrzny



Dziedziniec wewnętrzny ze studnią w środkowej części



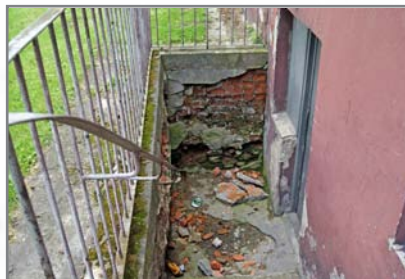
W przejeździe bramnym sklepienie kolebkowe z lunetami



Elewacja zewnętrzna



Wejście do piwnicy



Wejście do piwnicy

Dom dla konwertytów to budowla parterowa, zbudowana na planie kwadratu (cztery skrzydła) z nie zadaszonym dziedzińcem pośrodku. Nakryta dachem dwuspadowym z lukarniami i dachówką ceramiczną. Elewacje obiega szeroki, profilowany gzyms podokapowy.

Cztery skrzydła flankowane pozornymi ryzalitami. Otwory okienne dekorowane prostymi, tynkowanymi opaskami z kluczem wieńczącym. Parapety blaszane, stolarka okienna drewniana, wtórna. Okna dwuskrzydłowe z podziałem sześciokwaterowym. Otwory drzwiowe od strony dziedzińca dekorowane jak otwory okienne. Drzwi drewniane, wtórne.

Niegdyś w południowo-wschodnim narożniku znajdowała się kaplica. Elewacja frontowa 11 osiowa, zwrócona ku północy, z trzema pozornymi ryzalitami. Na osi skrzydła północnego znajduje się szeroki przejazd sklepiony kolebką z lunetami, zamknięty łukiem pełnym ze zwornikiem.

W otworze drewniane, dwuskrzydłowe wrota. W poziomie dachu ryzalit środkowy zwieńczony wystawką (belwederkiem) zakończony półokrągłym naczółkiem. W polu naczółka tablica z inskrypcją łacińską:



*Varmia nuper eras iam tristis Imago ruinae.
Principe Potocio, felix et splendida fulges.
Templa, Palatia Praedia, restaurantur et Vrbes.
Conversi dotantur, subveniuntur egei.
Clerus, Nobilitas, plebs alta pace fruuntur.
Auspiciisque crucis fugiunt mala cuncta repressa.
Varmia si plures numerabis Principis annos,
Commoda te reddent hoc Principe plura beatam.*

*Warmio, niedawno byłaś już smutnym Obrazem ruiny.
Za Księcia Potockiego, szczęśliwa i błyszcząca jaśniejesz.
Świątynie, Pałace, Majątki, odbudowuje się i Miasta.
Nawróceni są uposażani, wspomagani biedni.
Duchowieństwo, Szlachta, lud żyją w głębokim pokoju.
Znakiem krzyża zgnębione ucieka wszelkie zło.
Warmio jeśli wiele naliczysz lat Księcia,
Pożytki uczynią cię za tego Księcia liczne szczęśliwą.*

(tłumaczenie Bp Julian Wojtkowski)

Elewacje zewnętrzne i dziedzińcowe są identyczne. W skrzydle północnym usytuowano drewnianą wieżyczkę z latarnią i kopulastym hełmem, krytym blachą, z 1719 roku. Wnętrza przed 1945 kryte stropami belkowymi. Podczas remontu w latach 70. XX wieku stropy drewniane zastąpiono żelbetowymi, co dało możliwość dowolnego podziału wnętrza, który mocno odbiegał od pierwotnego układu przestrzennego.



Zdjęcia przedstawiające wnętrze obiektu oraz poddasze

▲ Kamień z podmiejskiej rezydencji letniej w J ulien-hoehe (obecnie Cielętnik), wybudowanej przez Johan Oestreich, największego przedsiębiorcy w dziejach Braniewa

VII. ETAP REWITALIZACJI - 2012 do 2015

*K*olejne remonty w dawnym domu konwertytów przeprowadzone w XX wieku doprowadziły do zatracenia elementów charakterystycznych dla architektury początku XVIII wieku. Mimo braku zasadniczych zmian bryły i zachowanie założenia w obrysie przyziemia, w roku 2012 stan budowli przedstawiał charakter klasycyzujący. O tym charakterze stanowi głównie wtórne posadowienie stolarki okiennej w głąb otworu okiennego, jak również opaski wokół otworów. Charakter barokowy został utrzymany akcentem sygnaturki i środkowym ryzalitem z wystawką w skrzydle północnym, której szczyty zachowały pierwotny charakter. Głównym celem prac budowlano-konserwatorskich rozpoczętych w 2014 roku było powstrzymanie procesów destrukcji, wyeliminowanie wpływu czynników niszczących oraz przywrócenie obiektowi walorów użytkowych, estetycznych i artystycznych. Biorąc pod uwagę wartości historyczne i użytkowe obiektu postanowiono przeprowadzić konserwację zachowawczą z maksymalnym zachowaniem elementów oryginalnych.

Stan zachowania budynku był zróżnicowany. Przed rozpoczęciem prac konserwatorskich wnętrza budynku były bardzo zaniedbane. Na zły stan zachowania miało wpływ wiele czynników, które w wyniku braku właściwej opieki przez ostatnie lata, doprowadziły do poważnych zniszczeń. Jedną z poważniejszych przyczyn były nieszczelności pokrycia dachowego oraz obróbek blacharskich dachu, które skutkowały przenikaniem wody opadowej do wnętrza budynku i powodowały znaczne zawilgocenie, krystalizację soli rozpuszczalnych w wodzie oraz rozwój mikroorganizmów. Brak sprawnego systemu instalacji centralnego

ogrzewania potęgował wilgotność we wnętrzach. Brak odpowiedniej izolacji przeciwwilgociowej murów oraz niewłaściwe ukształtowanie terenu wokół budynku spowodowało podciąganie kapilarne wody przez ściany i znaczne zasolenie partii cokołowych pomieszczeń. Powierzchnie tynków ulegały odpajaniu na skutek zawilgocenia, co przyczyniło się do powstania wielu ubytków, a w partiach cokołowych



wiele powierzchni było tynkowanych zaprawą cementową. Stwierdzono występowanie wielu spękań na powierzchniach płaskich. Wszystkie powierzchnie stropów i ścian pokryte były grubą warstwą zanieczyszczeń powierzchniowych. Kompleksowe prace konserwatorsko-restauratorskie objęły renowację elewacji, konserwację stolarki okiennej i drzwiowej, którą poddano częściowej rekonstrukcji, renowację



wystawki w połaci dachowej w części północnej budynku, częściowej rekonstrukcji i renowacji zachowanej sygnaturki wraz z hełmem miedzianym. W ramach prac remontowych wykonano m.in. nowe pokrycia dachowe z blachy tytanowo-cynkowej, instalacje elektryczne, nowe instalacje centralnego ogrzewania podłogowego oraz prace wykończeniowe. Przeprowadzenie kompleksowych prace konserwatorskich



i restauratorskich dawnego domu konwertytów mają w maksymalny możliwy sposób odtworzyć historyczny wygląd budynku oraz przywrócić do świetności kolejny piękny obiekt na mapie Braniewa.









VIII. Nowe życie tchnienie

*R*ok 2015 staje się przełomowym momentem dla zabytkowego, dotąd zapomnianego budynku. Pałac Potockiego rozpoczął swoje drugie życie.

W pierwszej połowie roku zostały zamknięte prace remontowo – rewitalizacyjne.

Dwa skrzydła budynku zostały oddane do użytku.

W tej części zabytku swoją działalność rozpoczęło Centrum Rozwoju Regionalnego Braniewa – Inkubator Przedsiębiorczości.

Celem tego przedsięwzięcia jest wspieranie przedsiębiorczości lokalnej i regionalnej w pierwszych latach funkcjonowania firmy. Ideą projektu jest zapewnienie wyspecjalizowanego zaplecza usługowo – doradczego oraz oferty powierzchni biurowych, przyczyniających się do aktywizacji społeczno – gospodarczej w zakresie podejmowania działalności na własny rozrachunek.

Kompleks został w pełni dostosowany do współczesnych potrzeb rynkowych. Wyposażenie lokali, sali konferencyjnej oraz oferta inkubatora zostały przystosowane do najwyższych standardów.

Inkubator Przedsiębiorczości okazuje się zatem kontynuacją i kolejnym etapem wspianiałej historii pierwotnego społecznego charakteru tego miejsca.



Wizualizacja – Centrum Rozwoju Regionalnego

Dalej przedstawione fotografie prezentują obiekt po zakończeniu wszelkich prac remontowych.





















